

BİLGE TIPİNİN TÜRK DESTANLARINDAKİ YERİNİN TESPİTİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

YRD. DOÇ. DR. BİLGE ESIRGEN*

Destanlar, içinde yaratıldığı toplumun kültürel değerlerini yansıtması bakımından halk anlatıları içinde önemli bir yere sahiptir. Kültürel değerler, destanlarda tipler aracılığıyla kişileştirilir ve varlığını korur. Bu çalışmada; ortak görüş, kabul ve algının ürünü olarak destanlarda karşılaştığımız “bilge tipi” Psikoanalitik Halk Bilimi Kuramı ekseninde ele alınacaktır.

Tipler, yaşatıldığı devirde toplumun temel değerlerini temsil etme işlevine sahiptir. Mehmet Kaplan’a göre tip aynı devirde ortaya konan eserlerde rastlanan basit ve sabit karakterli kişilerdir (Kaplan 2001: 5). Bilge tipi, anlatılarda akı, bilgiyi, deneyimi temsil etmesi ve kahramana yol göstermesi ile ön plana çıkan karakterlerdir. Özkul Çobanoğlu’nun bilge devlet adamı olarak adlandırdığı bu tip, *akıl ve akılcılığın kişiselleştirilmiş sembolüdür* (Çobanoğlu 2003: 104).

Tipler, yaşatıldığı devirde toplumun temel değerlerini temsil etme işlevine sahiptir. Mehmet Kaplan’a göre tip aynı devirde ortaya konan eserlerde rastlanan basit ve sabit karakterli kişilerdir (Kaplan 2001: 5). Bilge tipi, anlatılarda akı, bilgiyi, deneyimi temsil etmesi ve kahramana yol göstermesi ile ön plana çıkan karakterlerdir.

* Ahi Evran Üniversitesi Türk Dili Bölümü Öğretim Üyesi.

Akıllı, bilgili ve deneyimli olma, bilge tipinin nitelikleri arasında üst sırada yer alır. Destanlarda genellikle aksakallı, ihtiyar olarak anılan bilge kişiler, Türk kültüründe akla ve bilgiye verilen değeri vurgulamaktadır. Destanlarda bilge tipi devlet adamı yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nın bilge tipi Tüşimel unvanlı Uluğ Türk'tür. Uluğ Türk, destanda boz saçlı, ak sakallı, tecrübeli, akıllı düşünceli ve asil bir insan olarak betimlenir:

Bilge tipinin izdüşümü ruh arketipidir. Carl Gustav Jung, yaşlı bilge adam tipi olarak ele aldığı tipin düşlerde büyücü, hekim, rahip, öğretmen, profesör, büyükbaba ya da otoriteyi temsil eden herhangi biri olarak görüldüğünü ifade eder. Bunlar, gulyabani ya da hayvan görünümünde de olabilen ruh arketipinin insan biçimindeki görünümleridir. Gerek insan gerek gulyabani gerek hayvan görünümünde olsun ruh arketipini temsil eden varlık *insanın idrak, anlayış, iyi bir tavsiye, karar, plan gibi şeylere ihtiyaç duyduğu ama kendi imkânlarıyla bunlara ulaşamadığı durumlarda ortaya çıkar* (Jung 2005: 86). Bu yönüyle bilge tipi, kahramanın yol göstericisi konumundadır:

Kahraman, ancak sağlam bir düşünce ya da parlak bir fikir, yani ruhsal bir işlev ya da endopsişik otomatizm sayesinde kurtulabileceği umutsuz bir duruma ne zaman düşse, yaşlı adam görünür. Kahraman dışsal ya da içsel nedenlerden ötürü gerekeni yapamadığı için, gerekli bilgi, kişileştirilmiş bir düşünce, yani öğüt verip yardım eden yaşlı adam kılığında ortaya çıkar (Jung 2005: 87).

Sözlü kültür ortamında, bilginin aktarımı önemli ölçüde deneyim sahibi yaşlılar tarafından sağlanır. Bunda akıllık, bilgelik ve idrakın yaşlı adamın belirgin özellikleri arasında yer almasının (Jung 2005: 94) payı büyüktür. Alâeddin Şenel, ilkel topluluğun düşünsel yapısının oluşumunu incelediği çalışmasında konuşmanın ve düşüncenin

gelişiminin bilgi birikimi ve bilgi aktarımıyla sağlandığını, bunun daha çok yaşlılar tarafından gerçekleştirildiğini belirtir (Şenel 1982: 105). Bu yönüyle toplumun kültürünün yansıtıldığı anlatılarda karşılaştığımız bilge tipinin düşüncenin gelişiminde yadsınamaz bir rolü olduğu görülmektedir.

Akıllı, bilgili ve deneyimli olma, bilge tipinin nitelikleri arasında üst sırada yer alır. Destanlarda genellikle aksakallı, ihtiyar olarak anılan bilge kişiler, Türk kültüründe akla ve bilgiye verilen değeri vurgulamaktadır.

Destanlarda bilge tipi devlet adamı yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nın bilge tipi Tüşimel unvanlı Uluğ Türk'tür. Uluğ Türk, destanda boz saçlı, ak sakallı, tecrübeli, akıllı düşünceli ve asil bir insan olarak betimlenir:

Söz dışında kalmasın, bilsin herkes bu işi,

Oğuz Han'ın yanında, vardı bir koca kişi.

Sakalı ak, saçı boz, çok uzun tecrübeli,

Âsil bir insan idi, akıllı düşünceli.

ÜnvanıTüşimel'di, yani Kağan veziri,

Uluğ Türük'dü adı, Oğuz'un seçme eri (Ögel 2003: 126).

Destanlarda bilge tipi devlet adamı yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Oğuz Kağan Destanı'nın bilge tipi Tüşimel unvanlı Uluğ Türk'tür. Uluğ Türk, destanda boz saçlı, ak sakallı, tecrübeli, akıllı düşünceli ve asil bir insan olarak betimlenir:

Destanın Reşidettin tarafından Farsça yazılan parçalarında ve Ebülğazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk* ile *Şecere-i Ter'akime* adlı eserlerinde bilge tipi, İrkıl Hoca'da vücut bulur. İrkıl hoca, Türk töre ve ayinlerini ilk koyan kişi (İnan 1998: 196) olarak bilge devlet adamı tipini temsil etmektedir.

Bilge tipi, karizmatiktir: Tanrı kutu ile donatılmıştır. Jung da yaşlı adamın ulvi ve yardımsever yönünün Tanrı ile onun arasında bir bağın bulunduğu işaret ettiğini belirtir (Jung 2005: 94). Tanrıya olan bu yakınlığı ona, gelecekte haber verme ve rüya yorumlama gibi bilicilik yetileri kazandırmıştır. Manas destanında Acı Bay, Kanıkey ve Altın Ayrüya yorumlayarak gelecekte haber veren bilge tipinin örnekleridir. Acı Bay, Manas'ın rüyasını yorumlayarak Kökçö ile bozuşan Alman Bet'in Manas'a geleceğini haber verir. Kanıkey Manas'ın ölümünden sonra gördüğü rüyadan Manas'ın dirileceğini öğrenir. Kanıkey'in rüyasını dinledikten sonra Altın Ay, Manas'ın geleceğini Kanıkey'e bildirir (Yıldız 1995: 460-466). Oğuz Kağan destanında Uluğ Türk, düşünde doğudan batıya uzanan altın yay ile kuzeye doğru kanatlanmış üç gümüş ok görür ve bu düşü Oğuz Kağan'a yorumlayarak gelecekte haber verir:

Bilge tipi, karizmatiktir: Tanrı kutu ile donatılmıştır. Jung da yaşlı adamın ulvi ve yardımsever yönünün Tanrı ile onun arasında bir bağın bulunduğu işaret ettiğini belirtir (Jung 2005: 94). Tanrıya olan bu yakınlığı ona, gelecekte haber verme ve rüya yorumlama gibi bilicilik yetileri kazandırmıştır. Manas destanında Acı Bay, Kanıkey ve Altın Ayrüya yorumlayarak gelecekte haber veren bilge tipinin örnekleridir.

*Anlattı Oğuz-Han'a, uyanınca uykudan,
Rüyayı tâbir etti, içindeki duygudan.
Dedi: "Bu düşünüm sana, dirlik düzenlik versin!
Hakanıma inşallah, birlik güvenlik versin!
Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrının sözüyle,
Seni de öyle yapsın, Tanrı kutsal özüyle!
Yeryüzünün ki hepsi, dolup taşar boyuna,
Tanrım, bağışlayıver! Oğuz Kağan soyuna!"*
(Ögel 2003: 126)

Bilge tipinin kahramanın kendi bünyesinde sergilendiği destanlar da bulunmaktadır. Bu durum bilge tipinin tanrıya yakın olma özelliğinin hatta tanrının bir uzantısı olma durumunun kahraman üzerinde yoğunlaştığını göstermektedir. Bunun en belirgin örneklerini yaratılış destanlarında görmek mümkündür. Mitlere yakınlığıyla yaratılış destanları, bilge tipinin kahramandan ayrı müstakil bir tip olmadan önce kahramanda bir bütün olarak bulunduğunu düşündürmektedir. Radlof'un derlediği Altay Yaratılış destanında gördüğü düşü yorumlayan bizzat kahramanın kendisidir:

*Bekledi Mandı-Şire, yata yata yıl geçti,
Bir gün uykuda iken, güzel bir rüya seçti.
Düşündü Mandı-Şire, o gün mü geldi diye,
Şeytanla vuruşacak, hoş gün mü geldi diye.
Demişti hani Tanrı, elbet bir gün gelecek,
"Mandı-Şire git hemen!" diye tanrı diyecek!*
(Ögel 2003: 459)

Bilge tipi, destanlarda kimi zaman düşler aracılığıyla kendini göstermektedir. Türeyiş

destanında Bögü
Han'ın – aynı gece
vezirinin de- düşünde
gördüğü beyazlar
giymiş ihtiyar,
ruh arketipinin
rüyalar aracılığıyla
kahramana yol
gösterdiği bilge tipinin temsilidir:

Anlattı Oğuz-Han'a, uyanınca uykudan,
Rüyayı tâbir etti, içindeki duygudan.
Dedi: "Bu düşüm sana, dirlik düzenlik versin!
Hakanıma inşallah, birlik güvenlik versin!
Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrının sözüyle,
Seni de öyle yapsın, Tanrı kutsal özüyle!
Yeryüzünün ki hepsi, dolup taşar boyuna,
Tanrım, bağışlayıver! Oğuz Kağan soyuna!"

Bökü-Han, bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek, Bögü-Han'a şöyle dedi:

" – Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört köşesi, hep senin buyruğun altında toplanacaktır! (Ögel 2003: 75)

Destanlarda kahraman, ihtiyaç duyduğu bilgiyi bilge tipini temsil eden kişiler aracılığıyla sağlar. Maaday-Kara destanında Kügüdey-Mergen; annesinin, babasının ve düşmanının kim olduğunu, ailesinin ve halkının başına gelenleri, adını ve bineceği atı yaşlı bir kadın suretinde ortaya çıkan Altay'ın ruhundan öğrenir:

İhtiyar nine şöyle cevap verdi:

"Benim sevgili yavrum,

Sana her şeyi anlatayım, dedi.

Maaday-Kara senin babandır, dedi,

Altın-Targa senin annendir, dedi.

Ey benim sevgili oğlum, dedi.

Kara-Kula kağan, dedi,

Yeryüzünün hakimidir.

Yetmiş kağanı elinde tutuyor,

Tüm Altay'a hükmederek,

Halkın terini emiyor.

...

Bekledi Mandı-Şire, yata yata yıl geçti,
 Bir gün uykuda iken, güzel bir rüya seçti.
 Düşündü Mandı-Şire, o gün mü geldi diye,
 Şeytanla vuruşacak, hoş gün mü geldi diye.
 Demişti hani Tanrı, elbet bir gün gelecek,
 “Mandı-Şire git hemen!” diye tanrı diyecek!

Bineceğin değerli atın

Pamuk yeveli koyu kırdır, dedi,

Büyük parmağı olan senin

Adın ise Kügüdey-Mergen'dir, dedi...” (Bekki 2007: 412-413)

Yol göstericilik, bilge tipinin önemli özelliklerinden biridir. Yaşlı adam, hedefe giden yolları bilir ve kahramana bildirir. Gerektiğinde karşılaşabileceği tehlikelerle ilgili olarak kahramanı uyarır ve bu zorlukları nasıl aşacağını kahramana anlatır (Jung 2005: 90). Kahramanın ihtiyaç duyduğu bilgi destanlarda bilge tipini temsil eden aksakallı, ihtiyar tarafından sağlanır. Bir Altay destanında Han, güzel kızına talip olan gence, Garuda adlı kutsal kartalın bir tüyünü getirmesi karşılığında kızını kendisine vereceğini söyler. Bu yolculukta kahramana aksakallı bir ihtiyar yol gösterir:

Bökü-Han, bir gece uyurken, beyazlar giymiş bir ihtiyar gördü. İhtiyar ona yaklaştı ve çam kozalağı büyüklüğünde bir yeşim taşı vererek, Böğü-Han'a şöyle dedi:
 “ – Eğer sen bu taşı muhafaza edebilirsen, dünyanın dört kösesi, hep senin buyruğun altında toplanacaktır!

Genç almış silahını, dağlara çıkmış ava,

Aramağa başlamış, böyle büyük bir yuva.

Sora sora giderken, yolda görmüş bir ermiş,

Derdini ona dökmüş, o da bir öğüt vermiş.

Aksakallı ihtiyar, demiş bu yoldan sapma,

Bunu bilen bir benim, kim ne derse hiç yapma!

(Ögel 2003: 111)

Maaday-Kara destanında Kügüdey-Mergen'e yol gösteren yaşlı kadın suretinde görünen Altay'ın ruhudur:

Kendisi ihtiyarlayıp ölüme yaklaşınca,

Halkı kendi yurdundan sürülen,

Maaday-Kara'nın oğlusun sen, dedi.

Babanın öcünü almalsın, dedi (Bekki 2007: 412).

Manas destanında Oysul Ata'nın, Hızır'ın ve Bahaeddin'in himâyesinde bulunan Bakay, Manas'a daima yol gösteren bir yoldaş (Yıldız 1995: 98-99) olarak bilge tipini temsil etmektedir.

Bilge tipinin belirgin özelliklerinden biri de ad vermedir. Türk destanlarında doğumu ve gelişimi olağanüstü nitelikte gerçekleşen kahramana adını bilge kişi verir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde bilge tipini temsil eden ve kahramanlara ad veren Dede Korkut'tur. Bilge Dede Korkut; Bayındır Han'ın boğasıyla güreşip boğanın başını kesen kahramana Boğaç, on beş yaşına gelip av avlayan ve kâfirlere karşı yiğitlik gösteren kahramana Bamsı Beyrek, aslan yatağında büyüyüp at basan ve kan sömüren oğula Basat adını verir.

Bilge tipi Türk destanlarında aklın, bilginin ve deneyimin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle kahramanın yol göstericisidir. Kimi zaman rüyalar kimi zaman yollar aracılığıyla çıkılan yolculuklarda kahramana destek olur. Kahraman ihtiyaç duyduğu bilgi ve öğüdü ondan edinir. Adın varoluşla bir tutulduğu kültürümüzde bilge tipi, kahramana ad vererek varoluş sürecine katkı sağlar. Bilge tipi, tanrının yeryüzündeki yansımasıdır. Düşüncenin bilgi aktarımıyla evrildiği görüldüğünde destanların da bu sürece bilge tipi aracılığıyla tanıklık ettiği söylenebilir.

Bilge tipinin belirgin özelliklerinden biri de ad vermedir. Türk destanlarında doğumu ve gelişimi olağanüstü nitelikte gerçekleşen kahramana adını bilge kişi verir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde bilge tipini temsil eden ve kahramanlara ad veren Dede Korkut'tur. Bilge Dede Korkut; Bayındır Han'ın boğasıyla güreşip boğanın başını kesen kahramana Boğaç, on beş yaşına gelip av avlayan ve kâfirlere karşı yiğitlik gösteren kahramana Bamsı Beyrek, aslan yatağında büyüyüp at basan ve kan sömüren oğula Basat adını verir. Bilge tipi Türk destanlarında aklın, bilginin ve deneyimin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle kahramanın yol göstericisidir. Kimi zaman rüyalar kimi zaman yollar aracılığıyla çıkılan yolculuklarda kahramana destek olur. Kahraman ihtiyaç duyduğu bilgi ve öğüdü ondan edinir. Adın varoluşla bir tutulduğu kültürümüzde bilge tipi, kahramana ad vererek varoluş sürecine katkı sağlar. Bilge tipi, tanrının yeryüzündeki yansımasıdır. Düşüncenin bilgi aktarımıyla evrildiği görüldüğünde destanların da bu sürece bilge tipi aracılığıyla tanıklık ettiği söylenebilir.

Kaynaklar

- BEKKİ, Salahaddin (2007), *Maaday-Kara Destanı*. Elazığ: Manas Yayıncılık.
- ÇOBANOĞLU, Özkul (2003), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2008), *Dede Korkut Kitabı – 1*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İNAN, Abdülkadir “Oğuz Destanındaki Irkıl Ata” *Makaleler ve İncelemeler – I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1998: 196-197.
- JUNG, Carl Gustav (2005), *Dört Arketip*. (Çev. Z. A. Yılmaz) İstanbul: Metis Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet (2001), *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (2003), *Türk Mitolojisi I Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- ŞENEL, Alâeddin (1982), *İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- YILDIZ, Naciye (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.